

ՊՈՊՈՒԼԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱՑՆՈՂ ՀԱԿԱԼԻԲԵՐԱԼ ԵՐԵՎՈՒՑԹ

ԳՈՌ ՊԵՏՏՐՈՍՅԱՆ

Վերջին տասնամյակում պոպուլիզմը¹ դարձել է քաղաքական զարգացումներին հետևող վերլուծաբանների, քաղաքական գործիչների և լայն հասարակության կողմից ամենաօգտագործվող և երբեմն ամենադեմոնիզացված եզրույթներից մեկը: 2016 թվականի ԱՄՆ նախագահական ընտրություններում Դոնալդ Թրամփի հաղթանակից հետո արևմտյան քաղաքական վերլուծաբանների շրջանում պոպուլիզմի վերաբերյալ ուսումնասիրությունների թիվը զգալիորեն աճել է, իսկ 2017 թվականին «պոպուլիզմը» Քեմբրիջի բառարանը հայտարարել է տարվա բառ²: Թեև այս երևույթի համընդհանուր սահմանում գոյություն չունի, հետազոտողների միջև կա համաձայնություն պոպուլիզմը սահմանող ամենակարևոր տարրերից մեկի վերաբերյալ, պոպուլիզմի տրամաբանությամբ քաղաքականությունը համարվում է բարու և չարի միջև մշտական պայքար: Այս հոդվածի շրջանակներում ուսումնասիրվում են պոպուլիզմ տերմինի ծագումը և դրա բացասական ընկալման պատճառները: Գիտական գրականության ուսումնասիրության և փորձագիտական հարցազրույցների վերլուծության հիման վրա այս հոդվածում փորձ է արված գտնել հետևյալ հարցի պատասխանը. «Ինչո՞ւ է պոպուլիզմի դրսևորումը մի դեպքում ընկալվում որպես դրական, իսկ մյուս դեպքում՝ որպես բացասական երևույթ»: Հոդվածում հեղինակը պոպուլիզմը դիտարկում է որպես ժողովրդավարացնող հակալիբերալ երևույթ: Մույն հոդվածի միջոցով հեղինակը փորձում է նաև խթանել պոպուլիզմ երևույթի էության մասին կառուցողական ակադեմիական բանավեճը:

Բանալի բառեր – *պոպուլիզմ, ժողովրդավարություն, ժողովրդավարացում, գաղափարախոսություն, ոչ լիբերալիզմ, քաղաքականություն, ընտրություններ, քաղաքական համակարգեր*

Ակադեմիական գրականության մեջ նշվում է, որ *պոպուլիզմ* եզրույթը ծագել է 19-րդ դարի վերջին արիստոկրատական հանրույթի

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս S. Guriev and Elias Papaioannou, The Political Economy of Populism // Journal of Economic Literature, 2022, 60 (3), էջ 4:

² Տե՛ս Official website of Cambridge university, “Populism’ revealed as 2017 Word of the Year by Cambridge University Press”, 30.10.2017. URL: <https://www.cam.ac.uk/news/populism-revealed-as-2017-word-of-the-year-by-cambridge-university-press>

անկմանը զուգահեռ, երբ քաղաքականությունը դառնում էր հասանելի հանրային լայն զանգվածներին: Սակայն, այս եզրույթի բովանդակության և նշանակության մասին գոյություն չունի միանշանակ սահմանում: Այն քաղաքական գործիչների կողմից գործածվում է իրենց հակառակորդներին թիրախավորելու և պարսավելու միջոց: Հայկական իրականությունում *պոպուլիզմ* եզրույթը հաճախ օգտագործվում է որպես *ամբոխավարություն* բառի հոմանիշ: Թեպետ ամբոխավարությունն ու պոպուլիզմն ունեն որոշակի ընդհանրություններ, սակայն դրանք հոմանիշներ չեն: *Պոպուլիզմը* ներառում է նաև ամբոխավարության տարրեր և հոետորաբանություն, սակայն այս երևույթի բովանդակությունն ու էությունը շատ ավելի լայն են:

Հայաստանում պոպուլիզմ երևույթի վերաբերյալ ակադեմիական-վերլուծական հոդվածները սակավաթիվ են, իսկ նրանց հայեցակարգային հիմքում ընկած են ոչ թե առաջնային աղբյուրների ուսումնասիրության հիման վրա կատարված եզրակացությունները, այլ արևմտյան հեղինակների աշխատանքների ընդհանուր գծերի վերհանումը: Այլ կերպ ասած՝ հայ հետազոտողները *պոպուլիզմ* երևույթի ուսումնասիրության ընթացքում օգտվում են գրականության վերլուծության ինդուկտիվ մեթոդաբանությունից և այսպիսով տալիս պոպուլիզմի ոչ ամբողջական սահմանումներ: Հայ հեղինակներն իրենց աշխատանքների հայեցակարգայնացման ընթացքում հիմնականում հղում են կատարում ծագումով հոլանդացի, ԱՄՆ հետազոտող Կաս Մուդեի աշխատանքներին և ներկայացնում պոպուլիզմը որպես «նեղ գաղափարախոսություն»³: Միաժամանակ ցանկանում ենք նշել, որ հայ վերլուծաբանների կողմից պոպուլիզմն առավելապես ընկալվում և գործածվում է որպես ամբոխավարություն, ամբոխահաճություն, դեմագոգիա, ինչը, մեր կարծիքով, չի արտացոլում *պոպուլիզմ* եզրույթի բնույթը և եզրույթին տալիս է բացասական նրբերանգ: Ըստ Քեմբրիջի բառարանի դեմագոգիան հասարակ մարդկանց հույզերը գրգռելու և ոչ թե լավ կամ բարոյապես ճիշտ գաղափարների միջոցով նրանց աջակցությունը շահելու գործողությունն է⁴: Դեմագոգիան քաղաքական գործիչների «զինանոցում» առկա և ամենից հաճախ կիրառվող զինատեսակներից է և բնորոշ է տարբեր գաղափարախոսություններ կրող քաղաքական գործիչներին: Անշուշտ, պոպուլիստ առաջնորդներն առավել հաճախ

³ Տե՛ս **Ա. Ղազարյան, Ա. Պողոսյան**, Պոպուլիզմը Հայաստանում. հայեցակարգային զեկույց. URL: https://boon.am/populism-and-propaganda-arm/?fbclid=IwAR1DmX7pnoCqWRb_4ns-g5SeOk1fSXfmR_F7Du8k99loPCeXcV0LpbE_GSs#_Toc487196275, Լևոն Բարսեղյան, Պոպուլիզմի և ցինիզմի՝ որպես «նեղ» գաղափարախոսությունների սահմանումների համեմատական վերլուծություն // «Բանբեր Երևանի համալսարանի Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն» 2020, № 2, էջ 31–44: **Էդգար Վարդանյան**, Պոպուլիզմը Հայաստանում, Եր., Սայիս 2021, Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամ, էջ 2, URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/georgien/18252.pdf>

⁴ Տե՛ս <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/demagogu>

են կիրառում դեմագոգիան իրենց քաղաքական խոսույթում, սակայն դեմագոգիայի և պոպուլիզմի նույնականացումը սահմանափակում է վերջինիս ընկալումը: Կարծում ենք, որ հայերենում *պոպուլիզմ* եզրույթի էությանն ու բնույթին առավել համապատասխանող համարժեքը *ժողովրդականություն* եզրույթն է: Ավելին, *ժողովրդականությունը* նույնքան անհստակ է, որքան պոպուլիզմը: Ժողովրդականություն տերմինը հայ քաղաքական իրականությունում ընդունվում է որպես դրական երևույթ, սակայն նրա բնույթի մասին քաղաքագիտական վերլուծությունները բացակայում են: Այնուամենայնիվ, սույն հոդվածում մենք կշարունակենք գործածել *պոպուլիզմ* եզրույթը:

Արևմտյան հետազոտական շրջանակներում *պոպուլիզմ* եզրույթով բնութագրվող երևույթի նշանակության շուրջ համընդհանուր ըմբռնում չկա: Ըստ պոպուլիզմի առանցքային տեսաբաններից Կաս Մուդեի սահմանման՝ «Պոպուլիզմը «նեղ» գաղափարախոսություն է, այսինքն՝ հասարակությունը բաժանված է երկու միատարր և միմյանց հակադիր խմբերի՝ ժողովուրդն ընդդեմ կոռումպացված էլիտայի, և ըստ այս գաղափարախոսության՝ քաղաքականությունը պետք է արտահայտի ժողովրդի ընդհանրական կամքը»⁵: Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ պոպուլիզմի վերաբերյալ այս մոտեցումը թեպետ ամենատարածվածն է, սակայն այն միանշանակ արձագանք չի ստանում արևմտյան հետազոտողների կողմից: Գաղափարախոսությունից զատ՝ պոպուլիզմն արևմտյան հետազոտողները համարում են նաև ռազմավարություն: Օրինակ՝ Կուրտ Վեյլենդը պոպուլիզմը դիտարկում է որպես «քաղաքական ռազմավարություն, որի միջոցով անձնակենտրոն առաջնորդը ձգտում կամ իրականացնում է կառավարչական գործառույթները՝ հիմնված մեծ թվով անկազմակերպ հետևորդների ուղղակի, չմիջնորդված և ոչ ինստիտուցիոնալ աջակցության վրա»⁶:

Սակայն Յեյլի համալսարանի պրոֆեսոր Պարիս Ասլանիդիսը, անդրադառնալով Կաս Մուդեի առաջ քաշած՝ պոպուլիզմի նեղ գաղափարախոսություն լինելու տեսակետին, հակադարձում է, որ նման մոտեցմամբ կարելի է ցանկացած փոքրաթիվ քաղաքական հասկացություններ պարունակող հայեցակարգին տալ գաղափարախոսության կարգավիճակ: Ըստ նրա՝ «Կաս Մուդեի կողմից նշված նեղ գաղափարախոսության չափանիշներով առաջնորդվելու պարագայում ռասիզմը, այլատյացությունը, սեքսիզմը, կապիտալիզմը, ռադիկալիզմը, բազմամշակութայնությունը, տեխնոկրատիան, եվրասկեպտիցիզմը, զլոբալիզացիան, հակազլոբալիզացիան, սպառողականությունը և այլ հա-

⁵ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist // Government and Opposition* 39, no. 4 (2004), p. 543.

⁶ K. Weyland, *Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics // Comparative Politics*, (2001), 34, p. 1-22.

յեցակարգեր և կարելի է համարել գաղափարախոսություն»⁷: Միաժամանակ, Ասլանիդիսը նաև սխալ է համարում պոպուլիզմի՝ որպես ռազմավարության հայեցակարգայնացումը: Ըստ հեղինակի՝ ճիշտ չէ նաև պոպուլիզմի դիտարկումը որպես ռազմավարություն, քանի որ բոլոր տեսակի քաղաքական վարքագծերի խմբավորումը որպես ռազմավարություն նսեմացնում է ռազմավարության քաղաքական հայեցակարգը և պոպուլիզմը հավասարեցնում է դեմագոգիայի՝ չափազանցված խոստումներ տալու հետ⁸: Հերքելով պոպուլիզմը որպես գաղափարախոսություն և որպես քաղաքական ռազմավարություն ներկայացնող մոտեցումները՝ Ասլանիդիսը պոպուլիզմը սահմանում է որպես խոսույթի տարատեսակ, որը, վկայակոչելով ժողովրդական ինքնիշխանության գերակայությունը, պնդում է, որ կոռումպացված էլիտաները գրկում են «ժողովրդին» իրենց իրավունքներից: Այսպիսով, պոպուլիզմը դառնում է հակաէլիտար խոսույթ՝ հանուն ժողովրդի ինքնիշխանության: Ըստ Ասլանիդիսի՝ պոպուլիստական խոսույթի շրջանակում հասարակության խնդիրները դիտվում են հետևյալ կերպ. «կոռումպացված էլիտաները» անարդարացիորեն յուրացրել են «ազնիվ ժողովրդի» իշխանությունը, և խնդրի լուծումը «ազնիվ ժողովրդի» քաղաքական մոբիլիզացիայի միջոցով իշխանությունը ժողովրդին վերադարձնելն է⁹:

Վերոնշյալ հեղինակների մտքերում արտացոլված է արևմտյան ակադեմիական շրջանակներում *պոպուլիզմ* եզրույթի բնորոշման շուրջ հիմնական բանավեճը: Թեև արևմտյան հեղինակները միակարծիք չեն պոպուլիզմը որպես նեղ գաղափարախոսություն, քաղաքական ռազմավարություն կամ քաղաքական խոսույթ բնորոշելու հարցում, նրանք նույն կարծիքի են պոպուլիզմը բնորոշող կարևորագույն տարրերից մեկի՝ քաղաքականությունը որպես չարի և բարու պայքար ընկալելու շուրջ: Այլ կերպ ասած՝ պոպուլիզմը և պոպուլիստները մերժում են պլյուրալիզմը՝ բազմակարծությունը: Այս տեսանկյունից տեղին է նշել նաև Կաս Մուդդեի այն միտքը, որ «էլիտարիզմը պոպուլիզմի հայելային պատկերն է, և, համաձայն էլիտարիստների՝ քաղաքականությունը պետք է լինի բարոյական և պրոֆեսիոնալ վերնախավի, այլ ոչ թե անբարոյական մեծամասնության տեսակետների արտահայտությունը»¹⁰: Պոպուլիզմն ու էլիտարիզմն ունեն բովանդակային կարևոր ընդհանրություն. երկուսն էլ մերժում են բազմակարծությունը, ըստ որի՝ հասարակությունը բաղկացած է տարբեր գաղափարներով, ցանկություններով, սկզբունքներով և շահերով առաջնորդվող մարդկանցից և խմբերից:

⁷ P. Aslanidis, Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective // Political Studies, 64 (2016), p. 88–104.

⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 96:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 99:

¹⁰ C. Mudde. The Populist Zeitgeist. // Government and Opposition 39, no. 4 (2004), p. 544.

Պոպուլիզմի էությունն ըմբռնելու տեսանկյունից կարևոր է նաև քաղաքական վարչակարգերի շարքում պոպուլիզմի դասակարգման խնդիրը: Պոպուլիստներն իրենց անվանում են իրական ժողովրդավարներ, այնինչ պոպուլիզմի հակառակորդներն այս եզրույթով պիտակավորում են ավտորիտար և անգամ տոտալիտար առաջնորդներին: Մակայն նման մոտեցումը անհնարին է դարձնում պոպուլիզմի հայեցակարգայնացման խնդիրը: Յեյլի և Հելսինկիի համալսարանների հետազոտող Տակիս Պապասն իր «Լիբերալ ժողովրդավարությունն ու պոպուլիզմը» գրքում ժամանակակից պոպուլիզմը համարում է ժողովրդավարության տարատեսակ՝ ժողովրդավարական հակալիբերալիզմ (democratic illiberalism), որը, սակայն, հակադրվում է ժամանակակից լիբերալ-ժողովրդավարությանը¹¹: Հեղինակը համարում է, որ պոպուլիզմը, իր բնույթով լինելով ժողովրդավարական երևույթ, որը հիմնված է մեծամասնության աջակցության վրա, հակասության մեջ է ինչպես ժամանակակից լիբերալ-ժողովրդավարության, այնպես էլ ավտորիտար համակարգերի հետ: Ըստ Պապասի՝ եթե ժամանակակից լիբերալ-ժողովրդավարական համակարգերի հիմնական սկզբունքները ներառում են՝ 1) մեծամասնության բնակալության կանխարգելումը, 2) սոցիալական բազմակարծության խթանումը, 3) զսպումների և հակակշիռների մեխանիզմների պաշտպանությունը և դրանց վեր դասումը անհատական քաղաքական շահերից, 4) նպատակների ռացիոնալությունը և ոչ թե բարոյական միջոցների պաշտպանությունը, ապա պոպուլիզմը պարունակում է ժողովրդին բնութագրող հետևյալ հիմնական տարրերը՝ 1) քաղաքական մեծամասնություն ձևավորելու ներուժը, 2) այդ մեծամասնության ենթադրյալ միատարր հոգեբանական բնույթը, 3) նրա ենթակայությունը չանձնավորված ինստիտուտներին և 4) նրա բարոյական իրավունքով օժտված լինելու համոզմունքը¹²:

Այսպիսով, Տ. Պապասը տարանջատում է մտցնում պոպուլիզմի և լիբերալիզմի միջև, որը դրսևորվում է հետևյալում. լիբերալ ժողովրդավարության տեսակետից քվեարկության նպատակը ինստիտուցիոնալ զսպումների և հավասարակշռության միջոցով մեծամասնության բռնապետությունից խուսափելն է: Ըստ այս տրամաբանության՝ քվեարկության գործառնությունը պաշտոնյաներին վերահսկելն է: Քվեարկության վրա որոշիչ ազդեցություն է ունենում առկա խնդիրների լուծմանը միտված ռացիոնալ քաղաքականության, գաղափարների ընտրությունը: Եթե ընտրությունների արդյունքում իշխանության է գալիս մարտահրավերներին չհամապատասխանող քաղաքական ուժ, ապա իշխանության մյուս ինստիտուտները, ինչպիսիք են դատական իշխանությունը, բյուրոկրատիան և այլն, զսպում են մեծամասնության կամ-

¹¹ Տե՛ս **T. Pappas**, *Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis* // Oxford University Press, 2019, էջ 33:

¹² Տե՛ս նույն տեղը

քի բռնակալությունը, մինչև որ հաջորդ ընտրությունների միջոցով ձևավորվի նոր կառավարություն: ԱՄՆ սահմանադրության հիմքում դրված է հավասարակշռման հենց այս սկզբունքը, երբ մի կողմից պարբերաբար անցկացվող ընտրությունների միջոցով հասարակությունում առկա փոփոխությունների պահանջներն իրենց արտացոլումն են գտնում երկու տարին մեկ անցկացվող Ներկայացուցիչների պալատի ընտրություններում, իսկ մյուս կողմից՝ առկա է ԱՄՆ Սենատի ինստիտուտը, որի անդամներն ընտրվում են 6 տարի ժամկետով, իսկ Գերագույն դատարանի անդամները՝ ցմահ: ԱՄՆ-ում գոյություն ունի նաև ընտրիչների ինստիտուտը, որը փաստացի միջնորդող օղակ է նախագահի ընտրության գործում: Այսպիսով, փաստորեն բացառվում է հասարակության մեծամասնության կողմից զգացմունքային ընտրության հետևանքով պետության քաղաքական համակարգի փոփոխության հնարավորությունը, և միաժամանակ հնարավորություն է տրվում հասարակական պահանջների և տրամադրությունների փոփոխությունը մշտապես արտացոլելու պետական ինստիտուտներում:

Ի տարբերություն լիբերալ-ժողովրդավարական մոտեցման՝ ընտրությունների վերաբերյալ պոպուլիստների տրամաբանությունն այլ է. ժողովրդի կամքը պետք է մարմնավորված լինի ընտրված պաշտոնյաների գործողություններում, որոնք կոչված են ծառայելու ժողովրդին՝ անկախ ֆորմալ ինստիտուտներից և իրավական սահմանափակումներից: Նման տրամաբանության պարագայում ընտրությունները ժողովրդի համար միջոց են՝ ուղղակիորեն մասնակցելու օրենքների ընդունմանը, որը պետք է արտահայտի ժողովրդի համընդհանուր կամքը: Եվ պոպուլիստ առաջնորդներն արդարացնում են մեծամասնության բռնապետությունը տարբեր սցիալական փոքրամասնությունների նկատմամբ՝ հենվելով այն փաստարկի վրա, որ ընտրությունների արդյունքները ճշմարտացիորեն արտահայտում են ժողովրդի կամքը: Ըստ պոպուլիստական տրամաբանության՝ սուվերեն մեծամասնության կամքը կարող է սահմանափակվել ոչ թե ֆորմալ ինստիտուտներով, այլ նրա էթիկական և վարքագծային սկզբունքներով¹³: Տ. Պապպասը նշում է, որ պոպուլիստների ժողովրդավարական բնույթը դրսևորվում է պառլամենտարիզմի հանդեպ նրանց ունեցած հավատարմության և մրցակցային ընտրություններին մասնակցելու որոշման մեջ: Դրա հետ մեկտեղ՝ հեղինակը ժողովրդավարական և պոպուլիստական չի համարում այն քաղաքական ուժերին, որոնք մասնակցում են ընտրություններին՝ նպատակ ունենալով իշխանության գալուց հետո վերացնել մրցակցային ընտրությունների ինստիտուտը, ինչպես, օրինակ՝ հաճախ վարվում էին կոմունիստական և ֆաշիստական կուսակցությունները: Այն կուսակցությունները, որոնք նպատակ ունեն չե-

¹³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 56:

դարկելու պառլամենտական ժողովրդավարությունը, չեն կարող համարվել ժողովրդավարական, հետևաբար նաև դուրս են մնում պոպուլիստական կուսակցությունների դասից: Ըստ այս տրամաբանության՝ կուսակցությունը կարող է համարվել պոպուլիստական, եթե համապատասխանում է հետևյալ չափանիշներին՝ 1. մասնակցում է մրցակցային ընտրություններին, 2. հավատարիմ է խորհրդարանական ժողովրդավարության կանոններին և ընթացակարգերին, 3. ունի դիրքորոշում, որ հասարակությունը պառակտված է ժողովրդի և անորոշ էլիտայի միջև, 4. նպաստում է քաղաքական բևեռացմանը՝ ի վնաս կոնսենսուսի և չափավոր քաղաքականության, 5. նպաստում է մեծամասնականությանը՝ ի հաշիվ օրենքի գերակայության:

Կարծում ենք, որ Տ. Պապպասի այս ցուցիչները, սակայն, չեն կարող ամբողջությամբ արտահայտել պոպուլիզմի ժողովրդավարական բնույթը, քանի որ նման մոտեցումներ ունեցող քաղաքական ուժը կամ կուսակցությունը, գալով իշխանության, կարող է փաստացի հրաժարվել ժողովրդավարական պառլամենտարիզմի սկզբունքներից ևս, իսկ լիբերալ-ժողովրդավարությանը կամ պոլիարխիային բնորոշ զապման ինստիտուտների վերացումից և ժողովրդական աջակցությունը կորցնելուց հետո կարող է վերածվել ավտորիտար վարչակարգի: Հեղինակը ևս նման եզրակացության է հանգում. «Հայտնվելով լիբերալ-ժողովրդավարության և ավտորիտարիզմի միջև դժվարին ընտրության առջև՝ պոպուլիստները, հատկապես երբ գտնվում են իշխանության ղեկին, ավելի շատ հակվում են դեպի ավտորիտարիզմը, քան դեպի լիբերալ-ժողովրդավարությունը»¹⁴: Նման քաղաքական ուժերը բազմաթիվ են, և նրանց շարքում կարելի է նշել Հունգարիայի վարչապետ Վիկտոր Օրբանին, Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինին, Թուրքիայի նախագահ Ռեջեփ Էրդողանին, Վենեսուելայի առաջնորդ Նիկոլաս Մադուրոյին և անգամ ԱՄՆ նախկին նախագահ Դոնալդ Թրամփին:

Այս պոպուլիստ առաջնորդների մեծ մասն իշխանության է եկել լիբերալ-ժողովրդավարական պետություններում և մարտահրավեր նետել գործող համակարգերին. պոպուլիզմը որոշ հեղինակներ բնորոշում են որպես ոչ ժողովրդավարական լիբերալիզմ: Նման երկրներում քաղաքականության շատ ասպեկտներ դուրս են ժողովրդավարական քննարկումներից: Մակրոտնտեսական ոլորտի որոշումները կայացնում են անկախ կենտրոնական բանկերը, որոնք դուրս են ժողովրդավարական վերահսկողությունից, իսկ առևտրային հարաբերությունները կարգավորվում են միջազգային առևտրային համաձայնագրերով, որոնց վերաբերյալ որոշումները կայացվում են ոչ թե ժողովրդավարական մեխանիզմների գործարկմամբ, այլ մասնագիտական կառույցների կողմից անդրկուլիսյան պայմանավորվածությունների արդյուն-

¹⁴ T. Pappas, Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis // Oxford University Press, 2019, p. 56.

քում, սոցիալական խնդիրների շուրջ վեճերը լուծվում են ոչ թե հանրային խորհրդակցությունների արդյունքում, այլ սահմանադրական դատարանների վճիռներով: Այս ամենի հետևանքով մի շարք զարգացած լիբերալ պետությունների քաղաքացիներ իրենց օտարված են զգում քաղաքականությունից: Այսպիսով, նրանք ապրում են լիբերալ պետություններում, «որտեղ նրանց իրավունքները հարգվում են, սակայն նախապատվությունները անտեսվում»¹⁵: Հետևաբար՝ նրանք ժողովրդավարական մասնակցային այլընտրանք են փնտրում: Ինչպես նշում է Յեյլի համալսարանի պրոֆեսոր Վիլյամ Գալստոնը, «նման դեպքերում պոպուլիզմը ոչ այնքան հարձակում է ժողովրդավարության վրա, որքան արձագանք ժողովրդավարության դեֆիցիտին»¹⁶: Լիբերալ-ժողովրդավարական պետություններում սկիզբ առնող նմանատիպ քաղաքական շարժումները Տակիս Պապպասն անվանում է «ժամանակակից պոպուլիզմ» կամ «հետլիբերալ պոպուլիզմ»¹⁷:

Ըստ որոշ հետազոտողների՝ հետնիքսոնյան ժամանակաշրջանում պոպուլիստական քաղաքական ուժերն ԱՄՆ-ում հիմնականում թիրախավորում են «լիբերալ էլիտաներին», որոնք ներառում են բյուրոկրատներին, ՋԼՄ-ները, «ամբարտավան» գիտնականներին¹⁸: Վերջին ժամանակներում նշված խմբերին ավելացել են նաև մշակութային էլիտաները: Ըստ Վ. Գալստոնի՝ ԱՄՆ-ում այս մշակութային երկփեղկույնը բաժանվում է հետևյալ երկու մշակութային բևեռների. «Ժողովրդի ներկայացուցիչներն ուտում են համբուրգերներ, լսում են քանթրի կամ արևմտյան երաժշտություն և դիտում են Duck Dynasty սերիալը, այնինչ գլոբալիստները սպառում են այն ամենը, ինչ նրանց են մատուցում PBS, NPR և The New York Times լրատվականները»¹⁹: *Պոպուլիզմ* տերմինն ըստ էության բացասական նրբերանգ է ստացել հենց այս ժամանակաշրջանում, երբ ԱՄՆ-ում քեյնսականությունը փոխարինվեց «շուկայական հեղափոխությամբ», որի հետևանքով ԱՄՆ-ում առավել բյուրեղացավ սոցիալական շերտավորումը: Մինչև 1970-ականները *պոպուլիզմ* եզրույթը չունեի այնպիսի բացասական երանգավորում, ինչպիսին այն ունի այսօր: Ակադեմիական շրջանակներում պոպուլիզմ եզրույթի ծագումնաբանությունը վերագրվում է 19-րդ դարում ԱՄՆ-ում ծագած Պոպուլիստական կուսակցության անվանմանը, որը միավորում էր ֆերմերներին և քաղաքային փոքր ձեռնարկատերերին խո-

¹⁵ Y. Mounk, *Illiberal Democracy or Undemocratic Liberalism?* Jun 9, 2016. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-european-populism-technocracy-by-yascha-mounk-1-2016-06>

¹⁶ W. A. Galston, et al, *Anti-Pluralism: The Populist Threat to Liberal Democracy* // Yale University Press, 2018, p. 37.

¹⁷ T. Pappas, *Democracy, Liberalism, and their Opposites* // First published in *Democracy Paradox*, December 15, 2022.

¹⁸ St u D. H. Bennett and M. Kazin, *The Populist Persuasion: An American History* // New York: Basic Books, Historical Review, Volume 101, Issue 4, October 1996, էջ 266:

¹⁹ W. A. Galston, J.D. Hunter, and J. M. Owen. *Anti-Pluralism: The Populist Threat to Liberal Democracy* // Yale University Press, 2018. <https://doi.org/10.2307/j.ctt21668rd>.

շոր կապիտալի և բանկերի գերակայության դեմ պայքարում: Այսպիսով, ԱՄՆ-ում ստեղծվում էր կուսակցություն, որը մարտահրավեր էր նետում հանրապետականներին և դեմոկրատներին: ԱՄՆ պոպուլիստական կուսակցության օրակարգը ներառում էր շրջանառվող արժույթի ավելացում, աստիճանավորված եկամտահարկի հարկում, երկաթուղիների պետականացում, ԱՄՆ սենատորների ուղիղ ընտրություն (որն այդ պահին իրականացվում էր նահանգային օրենսդիրների կողմից)²⁰: Թեպետ պոպուլիստական կուսակցությունն ԱՄՆ-ում հաջողություն չունեցավ դաշնային ընտրություններում և լուծարվեց, այնուամենայնիվ կուսակցության առաջ քաշած գաղափարների ու ծրագրերի մի մասը յուրացվեց դեմոկրատական կուսակցության կողմից: 19-րդ դարում ԱՄՆ-ում առաջացած պոպուլիստական կուսակցությունը/շարժումն ուներ ռեֆորմիստական բնույթ:

Բացի ԱՄՆ-ից, պայմանական ռեֆորմիստական բնույթ կրող պոպուլիստական քաղաքական ուժեր առկա են եղել նաև մի շարք այլ պետություններում, ինչպես, օրինակ՝ լատինամերիկյան երկրներում՝ Բրազիլիայում Ժետուլիու Վարգասի կամ Արգենտինայում Խուան Պերոնի ժամանակաշրջանում: Այստեղ անհրաժեշտ է նշել մեկ կարևոր առանձնահատկություն: Արևմտյան քաղաքական խոսույթի շրջանակներում լիբերալ-ժողովրդավարական վարչակարգեր ունեցող պետություններում առաջ եկող պոպուլիստական ուժերը դիտվում են որպես ժողովրդավարության սպառնալիք, այնինչ ոչ ժողովրդավարական վարչակարգերի պայմաններում պոպուլիստական շարժումները հաճախ ընկալվում են որպես ժողովրդավարացման գործիք, որը մոբիլիզացնում է հասարակության լայն շերտերին ժողովրդավարացման գործընթացում և կարող է վերջնարդյունքում հանգեցնել լիբերալ-ժողովրդավարական համակարգի ձևավորմանը: Վարդերի հեղափոխությունից հետո Վրաստանում իշխանության եկած Սիխեիլ Սաակաշվիլին վարում էր պոպուլիստական քաղաքականություն, միաժամանակ համարվում էր նաև ժողովրդավար: Նմանատիպ քաղաքական համակարգերը մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է համարել նաև նախալիբերալ ժողովրդավարական համակարգեր²¹:

Մասնագիտական և քաղաքական շրջանակներում ընդունված է նաև ժամանակակից արևմտյան պոպուլիստական քաղաքական ուժերի դասակարգումը աջերի և ձախերի՝ գաղափարաբանական հարթությունում: Պոպուլիստական երկու գաղափարական հոսանքների միջև առկա են որոշ արժեքաբանական տարբերություններ, սակայն քաղաքական և տնտեսական մոտեցումների հարցում ավելի շատ ընդհանրություններ են առկա: Ձախ պոպուլիզմում ավելի ընդգծված են,

²⁰ Տե՛ս <https://www.britannica.com/event/Populist-Movement>

²¹ Տե՛ս **F. Zakaria**, *The Rise of Illiberal Democracy* // *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 6, 1997, էջ 22-43:

այսպես կոչված, պոստմոդերն արժեքները սոցիալական հարցերի վերաբերյալ, օրինակ՝ դրական վերաբերմունքը միասեռականների ամուսնությանը, մինչդեռ աջ պոպուլիզմը հիմնականում նախամոդերն է, այսինքն՝ սոցիալապես պահպանողական, և սկզբունքայնորեն դեմ է միասեռական ամուսնություններին, հղիության ընդհատումների իրավունքին, միգրացիոն ճկուն քաղաքականությանը: Արևմտյան ձախ պոպուլիստներին բնորոշ գծերից են նաև պաղեստինցիների հանդեպ համակրանքն ու հակասեմիթականությունը, թերահավատությունը պատվաստանյութերի և լաբորատոր փորձարկումների հանդեպ:

Ըստ Սերգեյ Գուրիևի՝ գալով իշխանության՝ ժամանակակից պոպուլիստները վարում են տնտեսական պրոտեկցիոնիզմի քաղաքականություն և վերացնում են տեխնոկրատական, քաղաքական և տնտեսական հակակշիռների մեխանիզմները: Նրանք նաև ստանձնում են դատարանների և կենտրոնական բանկերի ուղղակի քաղաքական վերահսկողությունը և մերժում միջազգային պարտավորությունների կատարումը²²: Մակայն, այստեղ ևս հարկավոր է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ հեղինակը նկատի ունի լիբերալ-ժողովրդավարական համակարգերում իշխանության եկող պոպուլիստական կուսակցություններին:

Պոպուլիստների իշխանության գալը մեծապես կախված է տվյալ պետության քաղաքական համակարգի բնույթից և գործող կուսակցությունների բացթողումներից: Ինստիտուցիոնալացված քաղաքական համակարգեր ունեցող պետություններում գալով իշխանության՝ պոպուլիստներն աստիճանաբար սկսում են փոխգործակցել, իսկ երբեմն էլ համագործակցել գործող քաղաքական կուսակցությունների և նրանց առաջնորդների հետ, որոնց նախկինում անվանում էին ժողովրդի հակառակորդներ և կոռումպացված էլիտաներ: Այսպիսով, սկսվում է պոպուլիստական ուժերի աստիճանական ինտեգրումը գործող կուսակցական համակարգերին:

Ամփոփելով թեման՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ պոպուլիզմը՝ որպես քաղաքականության ոճ, իր առանցքային տեղն է զբաղեցնում ժամանակակից քաղաքականության մեջ և փոփոխության է ենթարկում կարծրացած քաղաքական համակարգերը, որտեղ քաղաքականությունը կարտելիզացվել է ավանդական քաղաքական ուժերի կողմից: Պոպուլիզմի ժողովրդավարական կամ հակաժողովրդավարական բնույթի շուրջ արծարծված մտքերի լավագույն աջակցությունը կամ քննադատությունը կարելի է գտնել Ռալֆ Դարենդորֆի հետևյալ մտքում. «Ունանց պոպուլիզմն այլոց ժողովրդավարությունն է և հակառակը»²³:

²² Sէ u Գурьев С. Экономика и политика возрождения популизма в развитых странах, 15 июля 2019: URL <https://econs.online/articles/opinions/ekonomika-i-politika-vozrozhdeniya-populizma/>

²³ Հղումն ըստ Krastev, Ivan “The Populist Moment.” (2007). URL: <https://www.robert->

ГОР ПЕТРОСЯН – Популизм как демократизирующий антилиберальный феномен. – В последнее десятилетие популизм стал одним из наиболее употребляемых, а иногда и демонизированных терминов среди политиков, аналитиков и широкой общественности, следящей за политическими событиями. После победы Дональда Трампа на президентских выборах в США количество исследований в области популизма среди западных политологов значительно увеличилось, а в 2017 году «популизм» был объявлен словом года по версии Кембриджского словаря. Несмотря на отсутствие универсального определения этого явления, исследователи сходятся во мнении относительно одного из важнейших элементов, определяющих популизм: он рассматривает политику как борьбу добра и зла. В рамках данной статьи мы исследуем происхождение термина «популизм» и причины его негативного восприятия. Проведя обзор литературы и анализ экспертных интервью, данная статья ставит своей целью найти ответ на вопрос: «почему проявление популизма в одном случае воспринимается как позитивное, а в другом – как негативное явление?» В рамках статьи популизм рассматривается как демократизирующий антилиберальный феномен. С помощью этой статьи автор также пытается стимулировать конструктивную академическую дискуссию о природе феномена популизма.

Ключевые слова: *популизм, демократия, демократизация, идеология, антилиберализм, политика, выборы, политические системы*

GOR PETROSYAN – Populism as a Democratizing Illiberal Phenomenon. – During the last decade populism has become one of the most used and sometimes the most demonized terms by politicians, analysts and the general public who follow the political developments. After the victory of Donald Trump in US presidential elections the number of studies on populism among Western political analysts has significantly increased, and in 2017, "populism" was announced as the word of the year by the Cambridge dictionary. Despite there is no universal definition of this phenomenon, there is a consensus among researchers about one of the most important elements defining populism: It sees politics as a struggle between good and evil. Within the framework of this article, we study the origin of the term populism and the reasons for its negative perception. By conducting a literature review and analyzing expert interviews, this article aims to find an answer for the question “why is the manifestation of populism in one case perceived as a positive, and in another case as a negative phenomenon?” Within the framework of the article, populism is considered as a democratizing anti-liberal phenomenon. With this article the author also tries to stimulate a constructive academic debate about the nature of the phenomenon of populism.

Key words: *populism, democracy, democratization, ideology, illiberalism, politics, elections, political systems*